

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО. ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОНАВСТВО

УДК 343.137.5

DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.2/23>**Гавриленко В.В.**

Державне некомерційне підприємство

«Державний університет «Київський авіаційний інститут»

ПРОСТОРОВА СФЕРА ДІЇ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА НА ДІЯЛЬНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНИХ СУДОВИХ ТА ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

У статті розглядаються питання впливу міжнародно-правових засобів на окремий специфічний об'єкт регулювання, яким є діяльність національних судових та правоохоронних органів. Загальновідомо, що вплив може здійснюватися за трьома аспектами або сферами дії міжнародного права: сферою суб'єктною, сферою об'єктною і сферою просторовою. У статті досліджуються лише одна сфера – просторова, яка відіграє важливе значення і зазвичай саме вона покладається в основу розробки та прийняття багатьох міжнародних договорів. Зазначається, що просторова сфера може виступати у міжнародних правовідносинах стосовно побудови національних правопорядків як в односторонньому сенсі, так й у зв'язку із суб'єктним та об'єктним аспектами, оскільки вони тісно пов'язані між собою, але просторовий аспект потребує окремого детального аналізу. Доведено, що якщо завдяки впливу міжнародних стандартів законодавці національних держав прийняли нові правові норми, то стосовно останніх треба вже казати не про просторову сферу дії міжнародного акту, а про просторову (територіальну) чинність національних нормативно-правових актів, до яких увійшли нові норми. Цей простір характеризується обсягом того фізичного правового простору, в межах якого на відповідних суб'єктів права поширюється формальна обов'язковість таких актів. Зроблено спробу знайти підходи для відповіді на питання, яким чином можуть одночасно на певній просторовій території діяти (правозастосовуватися) норми і міжнародного права і національного законодавства за умови, наприклад, якщо вони мають ознаки певної неузгодженості, розбіжності і, навіть, суперечать одні іншим? А якщо є суперечності або незрозумілості між правовими приписами міжнародного договору і нормами національного законодавства, то хто з них має пріоритет? Підходи сформульовано завдяки аналізу праць відомих вітчизняних науковців-юристів. Обґрунтовано, що в українському національному законодавстві має закріплюватися пріоритет міжнародного права над внутрішньодержавним, міжнародний договір має стояти вище, ніж національний закон, насамкінець, в разі колізій між нормами міжнародних договорів, ратифікованих Верховною Радою України, і нормами національного законодавства, пріоритетному застосуванню підлягають норми міжнародних договорів. Наведені факти розбіжностей, іноді навіть суттєві, між міжнародно-правовими нормами та правовими приписами у національному законодавстві, коли йдеться про просторову сферу дії прийнятих національних нормативно-правових актів після впливу на них міжнародних стандартів. Робляться такі висновки: 1) принципи дії нормативно-правових актів у просторі потребують подальшої розробки та удосконалення як у міжнародному праві так й в національних законодавствах, що дозволить з'ясувати специфіку територіальної чинності нормативно-правових актів і врахувати її в процесі здійснення правового регулювання суспільних відносин; 2) просторові межі дії міжнародно-правових стандартів та національних нормативно-правових актів повинні мати чітке й однозначне закріплення у відповідних документах, що сприятиме їхньої ефективної дії та більш повної реалізації свого функціонального призначення.

Ключові слова: просторова сфера дії міжнародного права, міжнародно-правові стандарти, імплементація, національний правопорядок, судові та правоохоронні органи, суб'єкти та об'єкти впливу міжнародного права.

Постановка проблеми. Проблема дослідження полягає в тому, щоб окреслити та охарактеризувати просторову сферу дії міжнародного права та міжнародно-правових стандартів на діяльність національних судових та правоохоронних органів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти проблеми статті розглядалися в роботах Л. Богачової, О. Копиленко, Д. Москвича, Н. Оніщенко, І. Овчинникова, П. Рабіновича, О. Скакун, О. Солоненко, Т. Сироїд, В. Суханова, Ю. Шемшученко та інших вчених. Проте комплексного аналізу просторової сфери дії міжнародного права на діяльність національних судових та правоохоронних органів на загально-теоретичному рівні проведено не було, що має бути доповнено результатами проведеного дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є доведення до наукової спільноти уявлення важливості проблеми про просторові сфери і межі дії міжнародно-правових стандартів та національних нормативно-правових актів, необхідності їхнього чіткого й однозначного закріплення у відповідних документах. Завданнями є аналіз наукових праць, дослідження міжнародних джерел, у яких визначені питання просторової сфери дії міжнародно-правових стандартів та національних нормативно-правових актів.

Виклад основного матеріалу. У наукових та навчальних юридичних джерелах сфера дії міжнародного права залежно від застосування міжнародно-правових засобів впливу на об'єкт регулювання поділяється на: сферу суб'єкту, яка пов'язана із колом суб'єктів, які виступають у міжнародно-правових відносинах; сферу об'єкту, яка пов'язана із міжнародно правовими відносинами та які безпосередньо виступають об'єктом міжнародного права, і сферу просторову або просто територіальну, яка включає сухопутні, морські, повітряні та інші простори, а також географічні об'єкти (наприклад, Антарктика, азово-чорноморський басейн, води відкритого моря, чорноморські протоки та ін.) [1, 2].

Необхідність дослідження питань про *просторову сферу* виникає тоді, коли завдяки впливу міжнародних стандартів на національну правову систему стосовно діяльності судових та правоохоронних органів в законодавстві та інших нормативно-правових актах робляться спеціальні правові приписи про дії або бездіяльність визначених суб'єктів (конкретної держави або сукупності держав; державних органів, що здійснюють судову та правоохоронну діяльність; осіб і грома-

дян, що знаходяться на теренах держави, та представників (співробітників) судових і правоохоронних органів) на конкретних просторах, де можуть бути реально реалізовані правові норми, що спеціально прийняті для визначення їхньої функціональності.

Треба підкреслити, що *просторова сфера* дії прийнятих національних нормативно-правових актів після впливу на них міжнародних стандартів має виняткове значення для практики і вона, зазвичай, але не завжди, відображається в кожному міжнародному договорі (найчастіше, в положеннях про сферу його дії).

Взагалі питання полягає у наступному: якщо дія міжнародного права у просторі розповсюджується на сухопутні, водні, повітряні, космічні та інші простори, то чи можуть також діяти у цих просторах й національні правові приписи, які прийняті після імплементації в них міжнародних стандартів?

Загальний підхід в теорії міжнародного права свідчить, що просторова сфера дії міжнародного права характеризується як: сфера державної території; сфера території з міжнародним режимом; сфера взаємодії двох правових систем [2, с. 6]. Але, після впливу міжнародних стандартів на прийняті в національному законодавстві акти реалізація правових норм, що знаходяться в цих актах, саме у просторовому сенсі має суттєві нюанси.

Оскільки завдяки впливу міжнародних стандартів законодавці національних держав прийняли нові правові норми, то стосовно останніх треба вже казати не про просторову сферу дії міжнародного акту, а про просторову (територіальну) чинність національних нормативно-правових актів, до яких увійшли нові норми. Цей простір характеризується обсягом того фізичного правового простору, в межах якого на відповідних суб'єктів права поширюється формальна обов'язковість таких актів.

За основу для подальших міркувань ми візьмемо наукові підходи науковця Л. Л. Богачової, яка, на нашу думку, вірно робить акцент на тому, що «просторова (територіальна) чинність нормативно-правових актів характеризується обсягом того фізичного простору, в межах якого на відповідних суб'єктів права поширюється формальна обов'язковість таких актів. У межах правового простору держави *встановлюються єдині стандарти* (курсив наш – автор) в гуманітарній, політичній, соціально-економічній та інформаційній сферах, забезпечується єдність правового регулювання суспільних відносин, діє

уніфіковане законодавство, існує консолідована правова система» [1, с. 7]. Далі вона, розглядаючи принципи дії нормативно-правового акту, виділяє територіальний, екстратериторіальний та екстериторіальний принципи.

Нас найбільше цікавлять останні два, оскільки територіальний принцип, пов'язаний із нормативними актами місцевих органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування, має, зрозуміло, територіально обмежену сферу дії.

На думку Л. Л. Богачової, «екстратериторіальна дія актів публічного права можлива на територіях із міжнародним режимом (ділянки простору, на які не поширюється суверенітет жодної держави; правовий статус таких просторів визначається конвенційними нормами міжнародного права, угодами між суміжними державами); на територіях зі змішаним правовим режимом (на таких територіях діють одночасно норми міжнародного права й національного законодавства (курсив наш – автор) прибережних держав; вони не входять до складу державних територій, однак прибережні держави в таких просторах мають визначені суверенні права, передбачені національним законодавством і міжнародними договорами (курсив наш – автор) – на розвідку й розробку ресурсів територій тощо); на територіях інших держав. Екстериторіальний принцип – це непоширення дії нормативно-правового акту на ті чи інші території. Розрізняють екстериторіальність дипломатичного представництва іноземної держави; екстериторіальність військових частин, літаків і кораблів, що перебувають на території іноземної держави за спеціальним дозволом. Екстериторіальний принцип є свого роду правовою фікцією. Певні частини території держави (будинки іноземних посольств, консульств) уважаються такими, що не знаходяться на території держави, де вони фактично існують, а юридично визнається, що вони знаходяться на території тієї держави, чие посольство вміщується в будинку» [1, с. 7].

Ми не випадково курсивом виділили словосполучення «діють одночасно норми міжнародного права й національного законодавства» та «передбачені національним законодавством і міжнародними договорами». Виникає питання, яким чином можуть одночасно на певній просторовій території діяти (правозастосовуватися) норми і міжнародного права і національного законодавства за умови, наприклад, якщо вони мають ознаки певної неузгодженості, розбіжності і, навіть, суперечать одні іншим? А якщо є суперечності або незрозумі-

лості між правовими приписами міжнародного договору і нормами національного законодавства, то хто з них має пріоритет?

На останнє питання частково можна знайти відповідь, наприклад, у Конституції України, де зазначається, що «чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України» [3, ст. 9].

На підставі цієї статті та узагальненого аналізу наукових праць вітчизняних науковців (М. О. Баймуратова, Ю. О. Волошина, О. П. Васильченка, М. І. Козюбри, П. Ф. Мартиненка та ін.), В. В. Шамрай констатує, що «за загальноприйнятим правилом, закріпленим в конституціях більшості демократичних європейських держав, в ієрархії джерел права, включаючи джерела конституційного права, ратифікований міжнародний договір стоїть вище, ніж національний закон (курсив наш – автор), оскільки норми останнього не можуть ні суперечити нормам міжнародного права, ні відмінити їх. На конституційному рівні закріплюється пріоритет міжнародного права над внутрішньодержавним (курсив наш – автор). Більшість авторів – спеціалістів з міжнародного права – дотримуються думки, що в разі колізій між нормами міжнародних договорів, ратифікованих Верховною Радою, і нормами національного законодавства, пріоритетному застосуванню підлягають норми міжнародних договорів (курсив наш – автор)» [4, с. 28].

Згідно наведених вище міркувань вітчизняних науковців, з якими в принципі можна погодитися, дійсно у національному законодавстві має закріплюватися пріоритет міжнародного права над внутрішньодержавним, міжнародний договір має стояти вище, ніж національний закон, насамкінець, в разі колізій між нормами міжнародних договорів, ратифікованих Верховною Радою України, і нормами національного законодавства, пріоритетному застосуванню підлягають норми міжнародних договорів.

Здавалося б все так, але в практичній площині реалізація норм та принципів міжнародних договорів (тобто, міжнародних стандартів), та правових норм національного законодавства, прийнятих на підставі міжнародних стандартів, не завжди вписуються у наукові постулати відомих вчених-юристів.

Візьмемо, наприклад, Віденську конвенцію про дипломатичні зносини 1961 року [5], яка є вагомим міжнародним стандартом для розробки та прийняття низки таких національних україн-

ських законодавчих актів як Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року [6], Законів України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 року [7], «Про дипломатичну службу» від 7 червня 2018 року [8], «Про Консульський статут України» від 2 квітня 1994 року [9] тощо, і ми побачимо, що в національних актах присутні багато нормативних положень, що не передбачені Віденською конвенцією.

Цей факт слушно помітив і дослідив вітчизняний науковець Ю. А. Іванов [9], який, порівнявши Віденську конвенцію із національними законодавчими актами, встановив, що порядок кримінального провадження на території дипломатичних представництв та консульських установ України (регламентований главою 41 Кримінального процесуального кодексу України) не повністю відповідає нормам міжнародного права, тобто наведених Конвенції. Більш того, на його думку, це суперечить статті 9 Конституції України та статті 19 Закону України «Про міжнародні договори України», де встановлений пріоритет норм міжнародного права перед нормами національного законодавства. Він звертає увагу на наступні розбіжності:

- у статті 519 КПК України у разі вчинення кримінального правопорушення на території дипломатичного представництва чи консульської установи України за кордоном службовою особою, уповноваженою на вчинення процесуальних дій, є керівник дипломатичного представництва чи консульської установи України, натомість у Віденській конвенції, яка є основним кодифікаційним міжнародно-правовим актом у сфері дипломатичного права, вживається термін «глава представництва», а не «керівник»;

- у Конвенції відсутній термін «територія дипломатичного представництва», який вживається в КПК України. Натомість у статті 1 Конвенції визначено термін «приміщення дипломатичного представництва», котрий означає будівлі чи частини будівель, які використовуються для цілей представництва, включаючи резиденцію глави представництва, кому б не належало право власності на них, включаючи земельну ділянку, яка обслуговує зазначену будівлю чи частину будівлі. Ю. А. Іванов пояснює цей факт тим, що «застосований у КПК України термін «територія дипломатичного представництва» є взагалі некоректним, оскільки він заснований на хибній теорії екстериторіальності, за якою місце розташування дипломатичного представництва начебто є територією акредитуваної держави (курсив

наш – автор). Насправді ділянка, призначена для розміщення іноземного дипломатичного представництва, залишається частиною території держави перебування, однак набуває специфічного правового статусу, котрий характеризується недоторканністю та іншими імунітетами і привілеями, передбаченими нормами дипломатичного права»;

- статтею 520 КПК України передбачено, що керівник дипломатичного представництва чи консульської установи України уповноважений на здійснення законного затримання особи, після чого відповідно до ч. 2 статті 522 КПК України він зобов'язаний забезпечити доставляння затриманої особи до підрозділу органу державної влади на території України, уповноваженого на тримання затриманих осіб. Але, за нормами дипломатичного права затримання у приміщенні дипломатичного представництва та подальше вивезення в Україну особи буде правомірним, очевидно, лише за умови, що така особа не є громадянином країни перебування, належить до відповідної категорії персоналу дипломатичного представництва і користується недоторканністю та імунітетом від юрисдикції країни перебування. У протилежному випадку процесуальне затримання особи та спробу її вивезення в Україну буде обґрунтовано розцінене як втручання у внутрішні справи держави перебування, порушення її суверенітету і територіального верховенства та як використання приміщень представництва для цілей, несумісних з його офіційними функціями;

- недоліком чинної редакції глави 41 КПК України є те, що врегульовуючи порядок кримінального провадження на території дипломатичних представництв та консульських установ України, вона залишає поза увагою представництва України при міжнародних організаціях, які, однак, мають аналогічний з дипломатичними представництвами статус.

Ми не випадково детально навели міркування Ю. А. Іванова для того, щоб наочно показати факти розбіжностей, іноді навіть суттєві, між міжнародно-правовими нормами та правовими приписами у національному законодавстві, коли йдеться про *просторову сферу* дії прийнятих національних нормативно-правових актів після впливу на них міжнародних стандартів.

В цьому сенсі, повертаючись до наукової праці Л. Л. Богачової, необхідно повністю погодитися з її висновком про те, що «просторові межі дії нормативно-правових актів повинні мати чітке й однозначне закріплення в законодавчих актах, що сприятиме ефективній дії нормативно-право-

вих актів, реалізації ними свого функціонального призначення» [1, с. 11].

Як приклад «чіткого і однозначного» закріплення *просторової сфери* у міжнародно-правовому акті, що надає виразний стандарт для розробки національного законодавства, можна навести пункти 1, 2 та 4 статті 5 Протоколу № 4 до Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, де зазначається таке: «Будь-яка Висока Договірна Сторона може при підписанні або ратифікації чи будь-коли після цього надіслати Генеральному секретареві Ради Європи заяву, де *зазначаються межі застосування нею положень цього Протоколу до територій* (курсив наш – автор), які зазначено в цій заяві і за міжнародні відносини яких вона є відповідальною. Будь-яка Висока Договірна Сторона, яка надіслала заяву на підставі попередньої частини, може будь-коли після цього надіслати нову заяву про зміну умов будь-якої попередньої заяви чи припинення застосування положень цього Протоколу щодо будь-якої території. *Територія будь-якої держави*, до якої цей Протокол застосовується на підставі його ратифікації чи прийняття цією державою, і *кожна територія*, до якої цей Протокол застосовується на підставі заяви, зробленої такою державою згідно з цією статтею, розглядаються як окремі території для цілей посилення у статтях 2 і 3 на територію держави (курсив наш – автор)» [10, п. 1, 2 та 4 ст. 5]. До речі, стаття 2 передбачає свободу пересування – «Кожен, хто законно перебуває на території будь-якої держави, має право вільно пересуватися і вільно вибирати місце проживання в межах цієї території» [10, п. 1 ст.2], а стаття 3 – заборону вислання громадянина: «Нікого не може бути вислано, шляхом застосування індивідуальних або колективних заходів, з території держави,

громадянином якої він є» [10, п. 1 ст. 3]; «Нікого не може бути позбавлено права в'їзду на територію держави, громадянином якої він є» [10, п. 2 ст. 3]. У наведених статтях 2 та 3 також визначаються міжнародні стандарти для національних законодавств відносно *просторової сфери*.

Короткий але конкретний стандарт стосовно *просторової сфери* міститься у Загальній декларації прав людини 1948, де у статті 2 зазначається, що «не повинно проводитися ніякого розрізнення на основі політичного, правового або міжнародного статусу країни або території, до якої людина належить, незалежно від того, чи є ця територія незалежною, підопічною, несамоврядуваною або як-небудь інакше обмеженою у своєму суверенітеті» [11, ст. 2].

Висновки. Під час розробки та прийняття міжнародних стандартів для функціонування національних судових та правоохоронних органів мають обов'язково враховуватися питання їхньої подальшої просторової сфери застосування. У свою чергу прийняті на національному рівні нормативно-правові акти мають поширювати свою дію як на територію держави, так і за її межами виключно на підставі приписів міжнародного права. Потребують подальшої розробки та удосконалення, як у міжнародному праві так й в національних законодавствах, принципи дії нормативно-правових актів у просторі, що дозволить з'ясувати специфіку територіальної чинності нормативно-правових актів і врахувати її в процесі здійснення правового регулювання суспільних відносин. Просторові межі дії міжнародно-правових стандартів та національних нормативно-правових актів повинні мати чітке й однозначне закріплення у відповідних документах, що сприятиме їхньої ефективної дії та більш повної реалізації свого функціонального призначення.

Список літератури:

1. Богачова Л. Л. Просторові межі дії нормативно-правового акту. *Київський часопис права*. 2021. № 3. С. 7 – 11. DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2021.3.1>
2. Сироїд Т. Л. Міжнародне публічне право. Міжнародний захист прав людини : посіб. для підгот. до зовн. незалеж. оцінювання / Т. Л. Сироїд, Л. О. Фоміна ; за заг. ред. Т. Л. Сироїд. – 5-те вид., перероб. і допов. – Харків : Право, 2023. – 474 с. URL: <https://surli.cc/exghgm>
3. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141. URL: <https://surli.li/vrgphh>
4. Шамрай В. В. До питання доктрини співвідношення міжнародного договору та конституційного права в умовах європейської інтеграції. *Право і громадянське суспільство*, №2, 2015. С. 22 – 32.
5. Віденська конвенція про дипломатичні зносини 1961 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_048
6. Про міжнародні договори України: Закон України від 29 червня 2004 року № 1906-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2004, № 50, ст.540. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text>

7. Про дипломатичну службу: Закон України від 7 червня 2018 року № 2449-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2018, № 26, ст.219. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2449-19#Text>
8. Про Консульський статут України: Указ Президента України від 2 квітня 1994 року № 127/94. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/127/94#Text>
9. Іванов Ю. А. Міжнародно-правові аспекти здійснення кримінального провадження на території дипломатичних представництв та консульських установ України. «Актуальна юриспруденція», *Юридична науково-практична Інтернет-конференція* 05.03.2013. Секція № 5. URL: https://legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=450%3A010313
10. Протокол № 4 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який гарантує деякі права і свободи, не передбачені в Конвенції та у Першому протоколі до неї. Із змінами і доповненнями, внесеними Протоколом 11 від 11 травня 1994 року. Дата набрання чинності для України: 11.09.97 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU63009?an=619930>
11. Universal Declaration of Human Rights. The human rights adopted by the United Nations General Assembly of its 183rd meeting, held in Paris on 10 December 1948. <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>

Gavrylenko V.V. SPATIAL SCOPE OF INTERNATIONAL LAW EFFECT ON THE ACTIVITIES OF NATIONAL JUDICIAL AND LAW ENFORCEMENT BODIES

The article considers the impact of international law means on a specific object of regulation, namely, the activities of national judicial and law enforcement agencies. It is well known that influence can be exercised within three aspects or spheres of international law: the subject sphere, the object sphere, and the spatial sphere. The present paper focuses on only one area – spatial, which is of great importance and is usually the basis for the development and adoption of many international treaties. It is noted that in international legal relations, the spatial sphere can concern the construction of national legal orders both unilaterally and together with the subjective and objective aspects since they are closely interrelated. However, the spatial aspect requires a separate detailed analysis. It is proved that if, due to the influence of international standards, national legislators have adopted new legal norms, then with regard to the latter, we should no longer speak of the spatial scope of an international act, but of the spatial (territorial) effect of national legal acts which include new norms. The space is characterized by the scope of the physical legal space within which the relevant legal entities are formally bound by such acts. The author attempts to find approaches to answering the question of how both international law and national law can be applied simultaneously in a particular spatial territory, provided, for example, that they have signs of inconsistency, discrepancies, and even contradictions. And if there are contradictions or inconsistencies between the legal provisions of an international treaty and the norms of national legislation, which one takes precedence? The approaches are formulated by analyzing the works of well-known national legal scholars. It is substantiated that Ukrainian national legislation should enshrine the priority of international law over domestic law – an international treaty should be superior to national law. In case of conflicts between the provisions of international treaties ratified by the Verkhovna Rada of Ukraine and the provisions of national legislation, the provisions of international treaties should take precedence. The author cites the facts of discrepancies, sometimes even significant ones, between international legal norms and legal provisions in national legislation when it comes to the spatial scope of the adopted national legal acts after they have been influenced by international standards. The following conclusions are drawn: 1) the principles of the effect of legal acts in space require further development and improvement both in international law and in national legislation that will make it possible to clarify the specifics of the territorial effect of legal acts and take it into account during the legal regulation of social relations; 2) the spatial scope of international legal standards and national legal acts should be clearly and unambiguously set forth in the relevant documents that will facilitate their effective action and more complete realization of their functional purpose.

Key words: *spatial scope of international law, international legal standards, implementation, national legal order, judicial and law enforcement agencies, subjects and objects of influence of international law.*